

Limity a perspektivy hraničných priestorov historických centier

Limits and Perspectives of Border Areas of Historical Centers

Andrea Šeligová, Lívia Šišláková

Abstract:

The contribution is focused on the research of the borders of a traditional historical urban structure with a modern development. Most valuable historical urban structures are protected as conservation zones or reservations. The boundary of protected areas is in the most cases identical with the boundary of valuable historical urban structures. The subject of our research is the historic core of small towns in Slovakia, with a protected conservation zone area. The chosen conservation zones were selected on the basis of 5 criteria - city status, railway built up to 1945, administrative function in the 2nd half of 20th century, developed industry, number of inhabitants from 10 to 50 thousand. First objective is to create a database of typical contact situations between historical and modern structures. Each typical situation is evaluated individually based on two methods, namely:

- Image of the City according to prof. Václav Dvořák
- Relation to the Environment according to prof. Eglé Navickiéne

In the next step the examples that do not meet the required evaluation criteria are further analyzed and possible solutions for eliminating the negative impact on towns aesthetics are suggested.

Keywords:

conservation zone; compact city; aesthetic of the city

ŠELIGOVÁ, Andrea. ŠIŠLÁKOVÁ, Lívia (2019). Limity a perspektivy hraničných priestorov historických centier. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 12*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 29–45. ISBN 978-80-01-06634-8. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

V histórii sa výstavba miest a utváranie verejného priestoru vždy riadilo jasnými pravidlami a estetickými normami. Vychádzali z ľudskej mierky, geometrie, prirodzených daností terénu a klimatických podmienok. Nástup moderny zmenil dovtedajší pohľad na umenie ako také a výrazne ovplyvnil tvorbu miest. Estetické hodnoty minulosti sa stali prežitkom, ktorý nemal v modernej spoločnosti svoje miesto. Funkcionalizmus so sebou priniesol hygienické požiadavky, ktoré mali za úlohu zlepšenie kvality našich miest. Tieto prethli kontinuitu vývoja umenia a spoločnosti. Najvýraznejšie je tento kontrast možné sledovať práve na hraniciach historických jadier miest.

V poslednej dobe vyvstáva problém, ako sa máme ako architekti, urbanisti a celá spoločnosť postaviť k budovaniu našich miest. Ako nadviazať na estetické princípy navrhovania miest, ktoré boli zahrnuté ako nepotrebné alebo nevhodné? Ktoré formy novej zástavby pôsobia v prostredí rušivo a negatívne? Je možné eliminovať negatívny dopad na estetický obraz mesta?

Tento čiastkový výskum je syntézou dvoch riešených dizertačných prác autoriek zameraných na: *pamiatkové zóny v mestách v 21. storočí a potenciál nezastavaného priestoru malých a stredných miest*. Práce sú spracovávané na *Ústave dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok a Ústave urbanizmu a územného plánovania*.

2 Teoretické východiska

Po druhej svetovej vojne a po vzniku druhej Československej republiky začala druhá vlna industrializácie, ktorá so sebou priniesla potrebu výstavby nových bytových komplexov a s tým spojenou občianskou vybavenosťou a službami. V podmienkach našich miest často nevznikla potreba budovania nových mestských centier, objekty občianskej vybavenosti sa preto budovali v existujúcich historických jadrách alebo v ich tesnej blízkosti. Tieto objekty boli budované v duchu vtedajšej ideológie a modernistických architektonických slohov. Prvou reakciou na transformácie bolo vyhlásenie najhodnotnejších historických jadier za pamiatkové rezervácie v roku 1950.

Väčšina metodík sústredených na pamiatkové územia sa zameriava skôr na identifikáciu a klasifikáciu pamiatkových hodnôt objektivej skladby (Kuča, Kučová, 2015). Metodiky, ktoré by sa zaoberali celkovým pohľadom a estetickými vzťahmi sú výnimočné. Súhrnný názor na výraz a smerovanie územia by mal byť formulovaný v územnom pláne sídla. V praxi však tento strategický dokument iba odkazuje na požiadavky *Zásad ochrany, obnovy a prezentácie*.

2.1 Estetické aspekty tvorby

Otec urbanizmu 19. storočia a autor nadčasovej knihy *Stavba miest podľa umeleckých zásad (1889)* Camillo Sitte (1843-1903), reflektuje a zhrňuje vo svojom diele základné umelecké. Záujem o priestorovú kompozíciu miest podnietil jeho vlastný obdiv k nepravidelným a organicky rastlým urbanistickým kompozíciám stredovekých miest, pri ktorých oceňoval ako umelecké hodnoty, tak aj ľudskú mierku. (Hrůza, 2011) Sitte nepopiera potrebu hygienických a technických výtvarných dobov. Požaduje však, aby sa s priestormi vymedzenými zástavbou nenarábalo len ako s voľnými priestormi, ale aby sa dbalo na návrat pôvodnej funkcii a to k službe verejnému životu.

Moderný urbanizmus tak podlahol prevažne formálnym hygienickým zásadám, ktoré potlačili do úzadia estetické normy navrhovania sídel. Prílišná ochrana a dodržiavanie prísnych technických noriem spôsobili, že:

„Radením čistých zón vedľa seba a vytváraním rôznych ochranných pásiem je mesto rozťahované do krajiny, verejný priestor prestáva mať ľudské proporcie a dĺžka a rozsah infraštruktúry vyprázdňuje pokladnice“ (Jehlík, 2013:31)

Základné hygienické nedostatky miest (preľudnenie, znečistenie, epidémie chorôb) sa u nás podarilo odstrániť a presunuli sa do iných svetových končín, napríklad do krajín tretieho sveta. V našich mestách sú problematické prázdne priestory a prílišné plošné rozrastanie mesta. Z pohľadu širokej verejnosti sú tieto stavby a priestory považované za neestetické.

2.2 Vyhlasovanie pamiatkových zón

Z dôvodu živelných prestavieb a zásahov do pôvodnej štruktúry mestských centier vyvstala začiatkom 80. rokov 20. storočia potreba novej nižšej ochrany historických jadier sídel. Postupne boli spracované terénne prieskumy, ktoré priniesli prehľad navrhovaných pamiatkových zón. Hlavne v období rokov 1989-1996 boli postupne vyhlasované pamiatkové zóny. (Zákon č. 27/1987 Zb. z. o štátnej pamiatkovej starostlivosti)

Po dlhodobej snahe pamiatkarskej praxe bol v roku 2002 schválený tretí pamiatkový zákon, ktorý je v platnosti dodnes. (Zákon č. 49/2002 Zb. z. o ochrane pamiatkového fondu) Následne prebiehala revízia pamiatkových území, ktorej hlavným cieľom bolo overenie opodstatnenosti a územného rozsahu ochrany pamiatkových zón. Tento proces prebieha neustále, keďže register pamiatkových zón nie je ustálený. Od 90. rokov sa mení území, ochrana úplne zaniká alebo sa vyhlasujú nové zóny.

Hlavný strategický a metodický dokument, ktorým sa reguluje chránené územie sú *Zásady ochrany, obnovy a prezentácie*. Tento dokument sa člení na tri hlavné časti:

- Urbanisticko-historický výskum – Podrobná charakteristika územia s dôrazom na špecifikáciu pamiatkových hodnôt.
- Požiadavky ochrany – súčasné všeobecné a špecifické na starostlivosť ale aj ďalšie smerovanie prezentácie kultúrneho dedičstva.
- Grafické prílohy – súčasná a historická fotodokumentácia, mapové prílohy a iné. (Register pamiatkových území)

V súčasnosti sa pamiatkarská prax sústreďuje najmä na prehlbovanie poznatkov o kultúrno-historických hodnotách jadier, prípadne na výstavbu nových objektov v rámci historického jadra.

2.3 Vízia kompaktného mesta

Vzhľadom na súčasné trendy urbanizmu by malo mesto mať víziu, ktorá by smerovala ku zkompaktňovaniu jeho štruktúry, zvýšeniu hustoty a tým pádom aj zvýšeniu kvality mestského prostredia. Historické jadro je vo svojej podstate mestom kompaktným, doplnenie chýbajúcich štruktúr a vyplnenie zostatkových plôch preto napomôže k zníženiu kontrastov vznikajúcich na hraniciach. (OECD, 2012)

Zahusovanie nie je iba riešením pre ekonomické a ekologické problémy našich miest, ale v podstatnej miere prispieva aj k zlepšeniu estetiky priestoru. Predstavuje návrat k tradičným jasne vymedzeným verejným priestorom, ktoré sú jasne uchopiteľné a odnímateľné pre užívateľov miest.

2.4 Vzťah k prostrediu

V priebehu výskumu bolo nutné hodnotiť vzťah historickej a modernej architektúry. Z toho dôvodu sme použili metodiku z prostredia tiež postsocialistickej krajiny (Litva) od prof. Eglé Navickiené, ktorá sa systematicky tejto problematike venuje. Metodika popisuje 5 základných požiadaviek pre nové objekty v historickom prostredí:

- Zachovanie harmónie na úrovni urbanistickej štruktúry
- Zachovanie harmónie s okolitou architektonickou kompozíciou a dodržanie výrazových prostriedkov architektúry: zachovanie hmoty, farby, mierky, rytmu, proporcie a výrazu.
- Uprednostnenie moderných výrazových prvkov súčasnej architektúry pred imitáciou historickej štruktúry.

- Premietnutie charakteru a identity miesta.
- Kontinuita tradícií, použitie lokálnych materiálov a postupov.

Východiskom pre tieto požiadavky sú medzinárodné dokumenty: *Benátska charta* (1964), *Bruselská rezolúcia* (1968), *Deklarácia z Amsterdamu* (1975), *Európska charta Rady Európy* (1975). Na základe vyššie popísaných požiadaviek sú sformulované 4 kategórie hodnotenia vplyvu nových objektov na okolité historické prostredie, ktoré sú ďalej členené:

- Urbanizmus - Urbanistický kontext zohľadňuje najmä výšku objektov, ich objem a tvar striech, umiestnenie na pozemku, orientáciu v uličnej zástavbe a súlad s historickou urbanistickou štruktúrou.
- Kompozícia - Architektonická kompozícia zohľadňuje vzťahy s okolitou existujúcou štruktúrou, proporcie, elementy a architektonicko-výtvarné detaily.
- Architektonický výraz - výraz je popisovaný na základe rôznych prístupov, štýlov a nových foriem. Dôležitý je dopad nových objektov na okolie (môže byť dominantný, vyvážený alebo neutrálny).
- Kontinuita tradícií - Zohľadňuje použitie tradičných materiálov, stavebných postupov a výrazových prvkov architektúry. (Tab. 1) (Navickiené, 2006)

Urbanizmus				Kompozícia			Architektúra		Kontinuita tradícií		
Výška objektov	Objem	Strešná krajina	Umiestnenie na pozemku	Proporcia	Mierka	Detail	Architektonický výraz	Vplyv na okolie	Prevládajúci architektonický štýl	Autenticita	Charakteristické znaky

tab. 1 Vzťah k prostrediu, kategórie hodnotenia (Zdroj: autorky podľa Eglé Navickiené)

2.5 Súčasný stav problematiky

Urbannej typológii a problematike premeny mestských centier sa v súčasnosti venujú viacerí autori. Nedávno bola publikovaná štúdia zameraná na urbánnu typológiu v Rakúsko-Uhorsku (Lovra, 2018). Autorka selektuje vybrané mestá na základe vybraných kritérií. Zameriava sa na špecifické urbanistické znaky opakujúce sa v mestách bývalej Rakúsko-Uhorskej monarchie. Skúma verejné priestory a štruktúru vytváranú rastrom ulíc ako základných urbanistických znakov spoločne s výškou a hmotou objektov.

Premene mestských centier v druhej polovici 20. storočia sa dlhodobo odborne venuje Kornélia Kissfazekas. Popisuje procesy premeny v dobe socialistického režimu stredných miest v Maďarsku a ich vplyv na mestský dizajn a architektúru, ktoré sú porovnateľné so slovenskými vzhľadom na spoločné historické vzťahy. (Kissfazekas, 2017)

2.6 Výtvarný obraz mesta

Ďalším odlišným prístupom k prieskumu historických miest z hľadiska pamiatkovej starostlivosti je metodika od prof. Václava Dvořáka – *Výtvarný obraz mesta*. metóda bola publikovaná v príručke *Zásady a pravidlá územného plánovania*, ktorú vydal Výskumný ústav výstavby a architektúry v roku 1982 a opiera sa o grafické vyhodnotenie mesta, ktoré navrhol Václav Dvořák vo svojej kandidátskej práci na Fakulte architektúry v Prahe. Rozbor výtvarného obrazu mesta zachytáva charakteristické rysy, ktoré prispievajú k vyjadreniu jeho špecifického osobitého výrazu jazykom jeho výtvarného utvárania. Analýza by mala obsahovať:

- Výtvarné hodnotenie objektu
 - Spôsob zastavania
 - Dominantné objekty
 - Objekty charakteristické a dotvárajúce priestory
- Výtvarné hodnotenie priestoru
 - Základné priestory určujúce skladbu
 - Dotvárajúce priestory
 - Voľné priestory
- Výtvarné hodnotenie panorámy
 - Hlavné smery pohľadu na panorámu
 - Pohľadové vzťahy vo vnútri priestoru mesta (Dvořák, 1985: 105, 125)

3 Metodika spracovania výskumu

Cieľom práce bolo analyzovať a vyhodnotiť kompozičné a estetické vzťahy medzi legislatívne chránenými štruktúrami (pamiatkovými zónami mestského typu) a nechránenou štruktúrou na hranici chráneného územia.

Príspevok prináša aj nové poznatky o aktuálnom stave urbanistickej štruktúry v historických jadrách malých a stredných miest. Vo vybraných mestách bolo následne kvantitatívne vyhodnotené percentuálne zastúpenie jednotlivých typov štruktúr. Ďalším cieľom bolo kvalitatívne hodnotenie vzťahu hraničných priestorov na základe estetických kvalít podľa dvoch vybraných metodík (prof. Dvořák, prof. Eglé).

V poslednom kroku boli navrhnuté alternatívne možnosti eliminácie negatívneho dopadu pre tie typy štruktúr, ktoré boli vyhodnotené ako nevyhovujúce z estetického pohľadu.

3.1 Výber skúmaných miest na základe kritérií

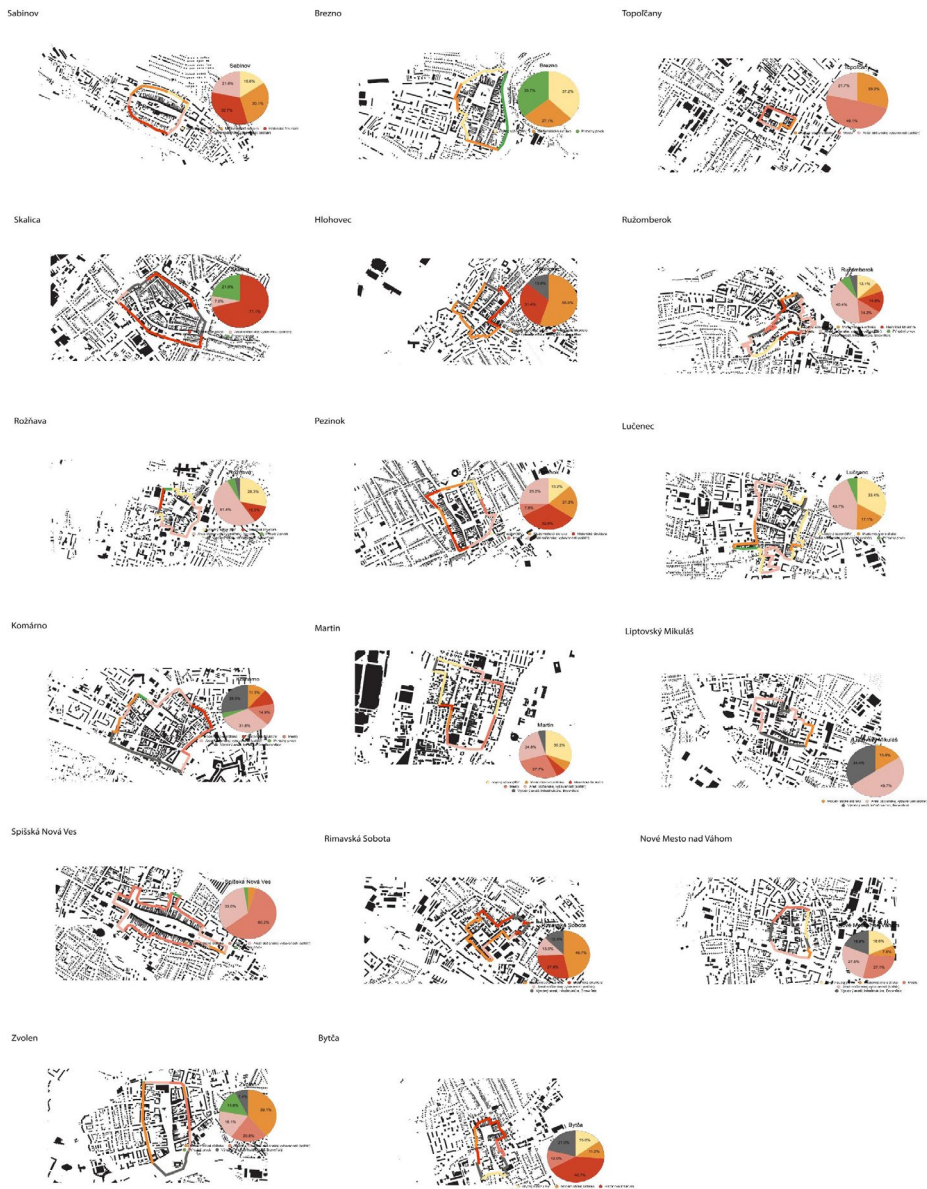
Register pamiatkových zón pozostáva zhruba z 80-tich vyhlásených území rôzneho charakteru. Najvyššiu mieru zásahov predpokladáme v chránených štruktúrach, ktoré v druhej polovici 20. Storočia zaznamenali výrazný rozvoj. Zároveň je náš výskum zameraný na malé a stredné mestá, preto sme sformulovali hlavné kritériá pre výber miest, ktoré sú:

- Štatút mesta
- Napojenie na železničnú sieť do roku 1945
- Priemyselná výroba - II. industrializácia
- Administratívno-správna funkcia sídla v rokoch 1945-1990
- Počet obyvateľov - od 10 - 100 tisíc obyvateľov

Na základe vyššie popísaných kritérií bolo vybraných 20. miest z ktorých boli následne vylúčené mestá: Piešťany (špecifický kúpeľný charakter), Kysucké Nové Mesto (nedostatok relevantných podkladov) a Topoľčany – Stummerova ulica (špecifický chránený typologický druh – nemocnica s areálom)

Zvyšných 17. historických mestských zón je predmetom ďalšieho výskumu: Bytča, Sabinov, Skalica, Rožňava, Nové Mesto nad Váhom, Brezno, Hlohovec, Pezinok, Rimavská Sobota, Topoľčany, Ružomberok, Lučenec, Liptovský Mikuláš, Komárno, Spišská Nová Ves, Zvolen a Martin. (Obr. č.1)

Tieto mestské pamiatkové zóny majú rôzny charakter, nie z pohľadu objektivej skladby ale z pohľadu územného vymedzenia (priebeh hranice a rozsah). Napriek tomu, že sú metodicky usmerňované rovnako, prístup jednotlivých metodíkov je rôznorodý.

obr. 1 Súbor analyzovaných jadier miest - priebeh hranice s grafom zobrazujúcim zastúpenie štruktúr hraničných priestorov (Zdroj: autorky)

3.2 Vzťah chránenej a nechránenej štruktúry

V prvom kroku sme premietli územné vymedzenie chránenej štruktúry vo vybraných mestách a následne sme ju rozdelili na základe prevládajúcej hraničiacej štruktúry. Východiskom pre určenie hraničných štruktúr bolo základné členenie podľa prof. Romana Kouckého (2014), ktorý bol následne prispôbený pre potreby výskumu. Viaceré typy štruktúr boli vynechané, nakoľko sa v našich mestách nenachádzajú alebo boli kategórie zlúčené, keďže majú rovnaký dopad na sledované javy. Identifikované boli nasledovné typy štruktúr:

- Obytné súbory / Individuálna bytová výstavba
 - Malá až stredná mierka
 - Súkromné záhrady vymedzené plotom
- Modernistické sídlisko
 - Veľká mierka štruktúry organizovanej do veľkých rezidenčných celkov
 - Nárast zložitosti a rozmanitosti štruktúr
 - Prevláda predimenzovanie a absentujú hranice v priestore
- Historická štruktúra
 - Pôvodná resp. čiastočne narušená a doplnená historická štruktúra
 - Nepravidelná ale kompaktná forma zástavby
 - Jasná a jednoznačné vymedzenie verejných priestorov na hranici fasády
- Mesto
 - Geometrická kompaktná bloková (uzavretá, polouzavretá resp. radová zástavba)
 - Jednoznačne vymedzenie verejných priestorov
 - Polyfunkčné využitie
- Areály občianskej vybavenosti / Solitér
 - Stredná až veľká mierka
 - Solitérna forma zástavby v zeleni
 - Nejasné členenie verejného a súkromného priestoru
 - Hmoty koncipované s ohľadom na dopravu, parkoviská prirodzene prechádzajú do verejných priestranstiev
- Prírodný prvok
 - Kultivované súvislé plochy vegetácie a vodné prvky
- Výrobné areály / Infraštruktúra / Brownfield
 - Veľká mierka
 - Solitéry
 - Separované plotom alebo múrom s kontrolovaným vstupom alebo vytvárajúce líniové bariéry (Tab. 2)

Výsledkom prvej časti výskumu je vyhodnotenie podielu jednotlivých typov štruktúr vo vzťahu k hraničným priestorom, a to:

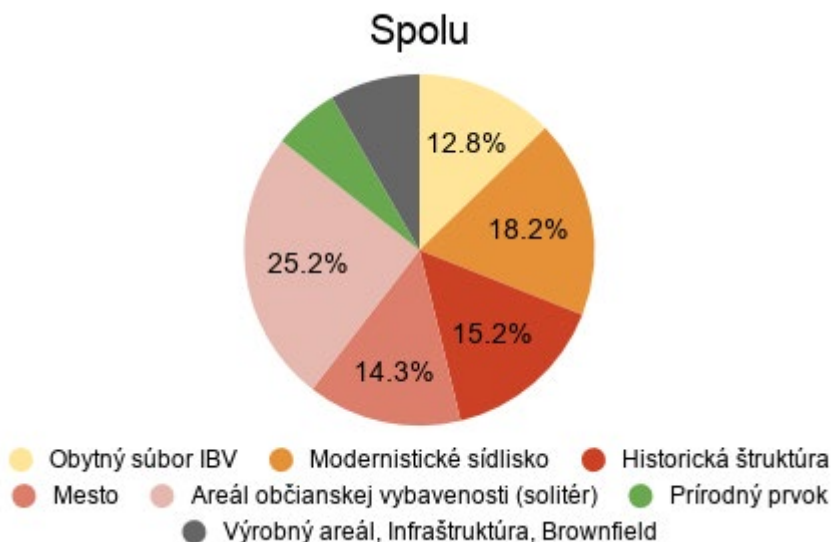
- Areály občianskej vybavenosti / Solitér - 25,2%
- Modernistické sídlisko - 18,2%
- Historická štruktúra - 15,2%
- Kompaktné mesto - 14,3%
- Obytný súbor / Individuálna bytová výstavba - 12,8%
- Výrobný areál / Infraštruktúra / Brownfield - 8,3%
- Prírodný prvok - 6% (Obr. č. 2)

Názov mesta / typ štruktúry	Obytný súbor	Modernistické sídlisko	Historická štruktúra	Mesto	Areál občianskej vybavenosti / Solitér	Prírodný prvok	Výrobný areál / Infraštruktúra / Brownfield
Bytča	285	213	774	227	0	0	399
Sabinov	255	494	538	0	355	0	0
Skalica	0	0	1755	0	172	541	0
Rožňava	520	0	223	0	944	90	60
Nové Mesto nad Váhom	324	136	0	472	477	0	329
Brezno	921	670	0	0	0	883	0
Hlohovec	0	1175	670	0	0	0	290
Pezinok	293	469	726	169	556	0	0
Rimavská Sobota	0	1110	661	0	309	0	298
Topoľčany	0	292	0	492	217	0	0
Ružomberok	324	158	366	352	997	155	116
Lučenec	1385	709	0	0	1814	240	0
Liptovský Mikuláš	0	322	0	0	1002	0	694
Komárno	0	357	332	470	1004	107	885
Spišská Nová Ves	0	168	0	2279	1248	89	0
Zvolen	0	996	0	530	460	371	189
Martin	924	199	187	848	758	0	145
Spolu	5232	7470	6231	5839	10313	2476	3405

tab. 2 Rozsah zastúpenia jednotlivých štruktúr hraničných priestorov v metroch (Zdroj: autorky)

Zastúpenie jednotlivých štruktúr bolo rôzne vzhľadom na charakter jednotlivých lokalít, ako aj priebeh územného vymedzenia chránenej štruktúry. Najčastejšie vyskytujúci sa typom je *Areál občianskej vybavenosti / Solitér*, čo vyplýva z logického umiestňovania služieb v blízkosti resp. priamo v historickom jadre malých miest, nakoľko tu nevznikla potreba budovania nových centier. Spolu s tým úzko súvisí aj budovanie obytných štvrtí.

Za zmienku stojí upriamiť pozornosť, na vysokú zastúpenosť *Historickej štruktúry*, ktorá sa vyskytuje najmä v prípadoch, kde je hranica chránenej štruktúry vedená osou komunikácie.

obr. 2 Graf zobrazujúci percentuálne zastúpenie jednotlivých identifikovaných hraničných štruktúr v sledovaných územiach (Zdroj: autorky)

3.3 Analýzy výtvarného obrazu a vzťahu k prostrediu

Druhou časťou výskumu bolo hodnotenie estetického a výtvarného obrazu hraničných priestorov mestských pamiatkových zón. Pre výskum sme vybrali tri mestá: Spišská Nová Ves, Komárno, Brezno, tak aby boli zastúpené a hodnotené všetky typy stretov štruktúr. Cieľom bolo vyhodnotiť vplyv a vzťah medzi chránenou a nechránenou štruktúrou. Hodnotili sme na základe dvoch vyššie spomínaných metodík.

3.3.1 Vzťah k prostrediu

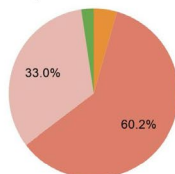
Jednotlivé kategórie boli hodnotené pozitívne alebo negatívne na základe sledovaných kritérií. Postupne sme analyzovali hranice vo vybraných mestách, jednotlivé identifikované typy štruktúr boli porovnávané aj so situáciou v ostatných mestách. (tab. 3)

Obytný súbor / Individuálna bytová výstavba – Z urbanistického hľadiska tento typ štruktúry nepôsobí rušivo. Zachováva primerané merítka aj proporciu. Rovnako ako moderné sídlisko aj individuálna bytová výstavba podliehala typizovanému projektovaniu, môžeme ich lokalizovať na celom území Slovenska bez ohľadu na regionálne (lokálne) danosti. V niektorých prípadoch dochádza k nízkej kvalite architektúry, detailov, materiálového a farebného riešenia.

Modernistické sídlisko – Tento typ štruktúry je voči historickej štruktúre zväčša v úplnom kontraste z urbanistického aj z architektonického hľadiska. Do prostredia vstupuje veľkými objemami, výškami ako aj odstupmi jednotlivých objektov. Dnes je architektonický výraz narúšaný nekonceptným a farebne nezregulovaným zatepovaním objektov. Vo výnimočných prípadoch je vhodne zvolená výška objektov a okolitá úprava verejných priestorov.

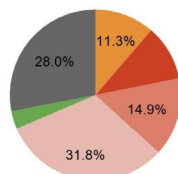
Spišská Nová Ves

● Modernistické sídlisko ● Mesto ● Areal občianskej vybavenosti (solitér) ● Prírodný prvok

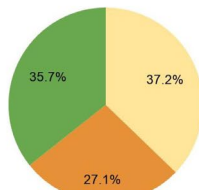
Komárno

● Modernistické sídlisko ● Historická štruktúra ● Mesto ● Areal občianskej vybavenosti (solitér) ● Prírodný prvok ● Výrobný areál, Infraštruktúra, Brownfield

Brezno

● obytný súbor (IBV) ● Modernistické sídlisko ● Prírodný prvok

obr. 3 Vybrané príklady historických centier Spišská Nová Ves, Komárno, Brezno (Zdroj: autorky)

Historická štruktúra – Urbanisticky je táto štruktúra do veľkej miery totožná s chránenou, keďže sa v tomto prípade jedná o nechránenú štruktúru, stretávame sa tu hlavne so stratou hodnotných architektonicko-výtvarných detailov, prípadne s nevhodnými nadstavbami, prístavbami a inými stavebnými úpravami objektov.

Prírodný prvok – Zväčša sa jedná o prirodzené hranice historického sídla (napr. v meste Brezno tvorila rieka prirodzenú bariéru/ochranu), predstavujú preto logickú hranicu chráneného územia podobne ako v prípade hradieb. Ostatné plochy tvorí parková vegetácia. Vo vzťahu k chránenej štruktúre možno vytknúť jedine kvalitu a nedostatok prvkov mestského interiéru. Špecifickú zložku tvoria historické cintoríny, budované na hraniciach sídel.

Mesto – Napriek tomu, že plnia rovnakú funkciu ako modernistické sídliská, z urbanistického hľadiska je táto štruktúra hodnotená pozitívne, nakoľko sme neidentifikovali objekty nerešpektujúce objem, výšku, strešnú krajinu. Jediným rozdielom je objavujúci si vybavenostný parter v závislosti od polohy v systéme ťažiskových štruktúr mesta, ako aj vymedzenie verejných priestorov. V architektonickom výraze a detaile sa objavuje lokálna ornamentika a materiálové riešenie.

Areál občianskej vybavenosti / Solitér – Je najčastejším typom hraničnej štruktúry, funkčne vhodným do mestského centra. Objekty sú však osadené najčastejšie ako solitéry v nedostatočne udržiavanej vegetácii s rozsiahlymi parkovacími plochami. Tu sa dostávame do rozporu, kde objekt vplyva negatívne na okolité prostredie, avšak často kráť sa jedná o kvalitnú dobovú architektúru. Negatívum predstavuje nevhodné a nekonceptné reklamné plochy s nízkou estetickou kvalitou. V súčasnosti sa stretávame aj s budovaním nových nákupných centier, ktoré majú za následok vyprázdňovanie prirodzených mestských jadier. Ich architektonický a estetický výraz je vo väčšine prípadov otázky.

Výrobný areál / Infraštruktúra / Brownfield – Tieto tri typy boli spojené do jednej kategórie, nakoľko všetky predstavujú bariéru v priestore, bránia prirodzenému pohybu chodcov a sú vo všeobecnosti málo atraktívne. Jedná sa o priestory s veľkou mierkou a vzdialenosťami, väčšina objektov nedisponuje architektonickými kvalitami. V hodnotených mestách sú ojedinelé prípady industriálneho dedičstva, ktoré predstavujú výnimku napr. v meste Komárno objekty historickej lodenice.

Vo všeobecnosti možno povedať, že pozitívne pôsobia: *Prírodný prvok, Kompaktné mesto, Historická štruktúra a Obytný súbor / Individuálna bytová výstavba*. Tieto typy štruktúr boli hodnotené negatívne iba v kategóriách: detail, prevládajúci architektonický štýl a autenticita, čo sú relatívne jednoducho odstrániteľné problémy.

Negatívne pôsobia: *Modernistické sídlisko, Areál občianskej vybavenosti / Solitér, Výrobný areál / Infraštruktúra / Brownfield*. Tieto nespĺňajú skoro žiadne kategórie hodnotenia. Jedná sa o typy štruktúr, ktoré pôsobia kontrastne voči historickej štruktúre, popierajú kompaktnú štruktúru sídla, vystupujú do prostredia agresívne s veľkými hmotami, výškami a priestorovými odstupmi.

	Urbanizmus				Kompozícia			Architektúra		Kontinuita tradícií		
	Výška objektov	Objem	Strešná krajina	Umiestnenie na pozemku	Proporcia	Mierka	Detail	Architektonický výraz	Vplyv na okolie	Prevládajúci architektonický štýl	Autenticita	Charakteristické znaky
Obytný súbor / Individuálna bytová výstavba										X	X	
Modernistické sídlisko	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Historická štruktúra							X				X	
Prírodný prvok												
Mesto												
Areál občianskej vybavenosti / Solitér	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X
Výrobný areál / Infraštruktúra / Brownfield	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

tab. 3 Vzťah k prostrediu – vyhodnotenie, X – negatívny dopad. Zdroj: autorky podľa Eglé Navickiené

3.3.2 Výtvarný obraz mesta - hodnotenie

V analýze boli identifikované základné kompozično-priestorové prvky a javy: priestor určujúci kompozíciu sídla, základné kompozičné väzby, hlavné mestské dominanty, krajinné dominanty, významné prírodné prvky, významné pohľady a priehľady, narušené územia a bariéry. Na rozdiel od metodiky prof. Dvořáka sme nehodnotili samotnú objektovú skladbu historického jadra. (Obr. č. 4)

Vybrané mestá sú z rôznych častí Slovenskej republiky, čo má vplyv hlavne na ich urbanistický a architektonický charakter.

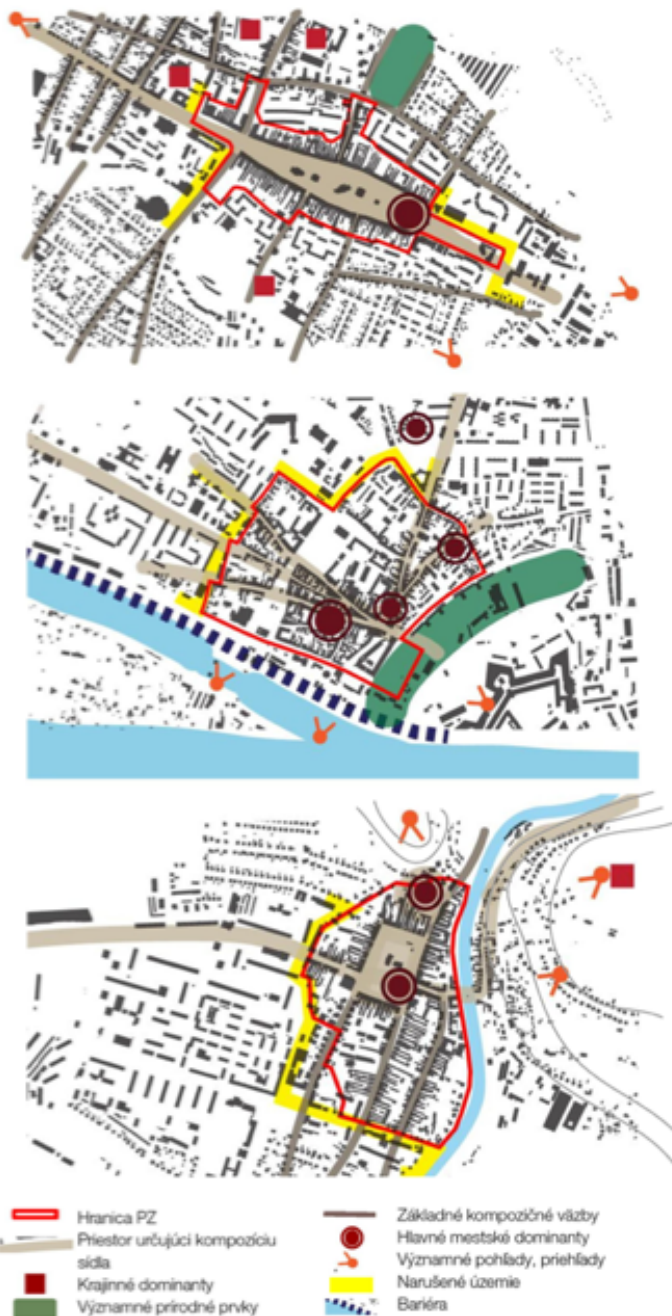
Spišská Nová Ves – Je regionálnym centrom historickej časti východného Slovenska Spiš. Priestor určujúci kompozíciu mesta predstavuje šošovkovité námestie s dominantou mestskej veže. Šošovkovité námestie je rozšírením hlavnej kompozičnej osi. Na námestie nadväzujú kolmo radené ulice, ktoré predstavujú základné kompozičné väzby. K narušeniu dochádza na oboch koncoch námestia v mieste hranice chránenej štruktúry, kde sú objekty narušajú pôvodnú kompozičnú os svojím umiestnením..

Komárno – Je situované na toku rieky Dunaj v južnej časti západného Slovenska. Komárno je vďaka svojej strategickej polohe významné už čias Rímskej ríše. Známe je najmä pre svoju pevnosť a dlhú tradíciu v lodiarskom priemysle.

Kompozične je mesto postavené na vidlicovite sa zbiehajúcich uliciach smerujúcich k niekdajšej bráne pevnosti. Výškové dominanty predstavujú veže viacerých sakrálnych objektov. Väzba mesta na rieku je prerušená bariérou nákladného prístavu, ktorý zaberá celú plochu dunajského nábregžia.

Brezno – Sídlo sa nachádza na strednom Slovensku. Určujúci priestor kompozície sídla tvorí obdĺžnikové námestie s hlavnou dopravnou a obchodnou trasou, ktorá ho pretína. Kompozíciu dotvára šachovnicová uličná sieť, ktorá predstavuje základné kompozičné prvky priestoru. Dominanty umiestnené na námestí predstavuje mestská veža a veža kostola. Prirodzenú hranicu chránenej štruktúry tu predstavuje rieka Hron. Zvyšná časť hranice mestskej pamiatkovej zóny predstavuje narušené územie, kde nová forma zástavby narušila pôvodnú šachovnicovú osnovu verejných priestorov.

Následne sme porovnali výsledky z oboch použitých metód hodnotenia. Tieto boli zhodne buď pozitívne alebo negatívne, s výnimkou jedného prípadu v meste Komárno, kde boli zachované tri vidlicovité ulice s centra mesta, avšak nová zástavba panelových domov narušila hmotovo priestorovú jednotu historického jadra.

obr. 4 Analýza výtvarného obrazu mesta – Spišská Nová Ves, Komárno, Brezno (Zdroj: autorky podľa Dvořáka)

4 Vybrané negatívne prípady a možnosti eliminácie

Pre potreby návrhu limít a perspektív bolo vybrané mesto Komárno, nakoľko sa tu nachádzajú všetky tri identifikované negatívne hodnotené strety hraničných štruktúr vo vzťahu k historickému jadrú. Spoločnými charakteristickými črtami týchto lokalít sú:

- Hmotovo-priestorová exponovanosť objektovej skladby
- Narušenie kompaktnosti štruktúry, zostatkové plochy bez funkčného využitia
- Vytváranie bariéry v priestore (obr. č. 5)

obr. 5 Príklad mesta Komárno (Zdroj: autorky, Kristína Kalašová, Martin Dubíny)

4.1 Modernistické sídlisko

Hranica MPZ prechádza osou komunikácie, kde bezprostredným hraničným priestorom je parkovacia plocha so zostatkovou líniovou vegetáciou bez komunikácie pre peších. Najväčším kontrastom priestoru je výška a hmota panelového bytového domu. Kontrastom je aj striktné monofunkčné obytné využitie oproti vybavenostnému parteru prevažujúcom v MPZ. Pozitívne možno hodnotiť jeho neutrálne farebné riešenie ako aj čiastočné izolovanie pomocou vzrastlej vegetácie.

Následne sme pomocou autorských skíc overovali možné formy eliminácie negatívneho dopadu a to formou doplnenia vegetácie alebo dostavbou nových morených objektov avšak korešpondujúcich s hmotovo-priestorovými vlastnosťami chránenej štruktúry. (Obr. č. 6)

obr. Modernistické sídlisko - možnosti eliminácie (Zdroj: autorky, skica Michal Laskovič)

4.2 Areál občianskej vybavenosti / Solitér

Druhým príkladom je solitérny objekt tržnice, ktorý obkolesujú rozsiahle parkovacie plochy doplnené o vzrastlú vegetáciu, tá je však typovo nevhodná o miestnych klimatických podmienok. Opätovne absentujú jasne vymedzené plochy pre peších. Výrazným negatívom je množstvo vizuálneho smogu, ktorý agresívne pôsobí v prostredí. Výška a hmotnosť objektu je v tomto prípade vyhovujúca, nakoľko nevytvára dominanty.

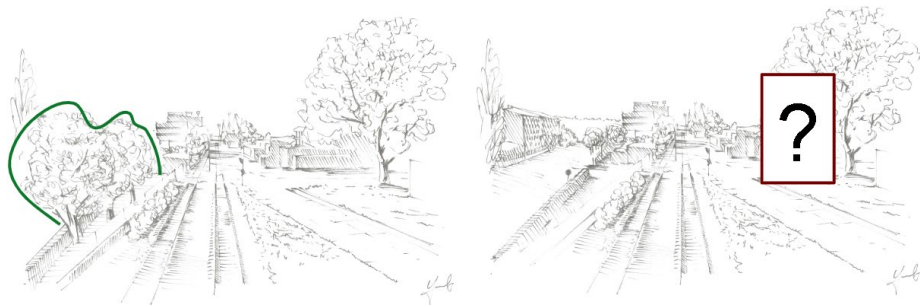
Rovnako sme overovali možnosti eliminácie pomocou nahradenia vegetáciou a prípadné nahradenie objektu novotvarom. Obe možnosti eliminácie neprinášajú želaný výsledok, nakoľko samotný objekt nepredstavuje svojou hmotnosťou a výškou problém. (Obr. č. 7)

obr. 7 Areál OV / Solitér - možnosti eliminácie (Zdroj: autorky)

4.3 Výrobný areál / Infraštruktúra / Brownfield

Posledným príkladom je nákladný prístav, ktorý zaberá takmer celé Dunajské nábrežie Komárna, čím oddeľuje historické jadro od svojej pôvodnej hranice, ktorú tvorila rieka Dunaj. Okrem toho, že predstavuje lineárnu bariéru, z funkčno-prevádzkového hľadiska už nie je areál naplno využívaný. Natíska sa preto otázka, akým spôsobom revitalizovať túto časť exponovaného územia. Spôsob adaptácie a revitalizácie brownfieldov je samostatnou otázkou pre architektov a urbanistov. Overovali sme preto len možnosť eliminácie vytvorením pásu izolačnej vzrastlej vegetácie. Iné riešenie prestavuje iba prekrytie jestvujúceho problému a estetizáciu prostredia, nie je však trvalo udržateľným riešením pre tento typ štruktúry. (Obr. č. 8)

obr. 8 Brownfield - možnosti eliminácie (Zdroj: autorky, skica Michal Laskovič)

5 Záver

Výsledkom výskumu je 7 základných hraničných typov štruktúr, z ktorých 3 sú kvalitatívne hodnotené ako nevyhovujúce z estetického hľadiska. V celkovom súčte predstavuje esteticky kvalitné a nekvalitné prostredie približne polovicu hranice chránenej štruktúry. Jedná sa najmä o priestory kde bola pretrhnutá kontinuita prirodzeného vývoja kompaktnej mestskej štruktúry.

Výskumom hraničných priestorov historických (chránených formou pamiatkovej zóny) jadier malých a stredných miest, sa preukázalo, že voľná forma zástavby je nielen ekonomicky nepriaznivá ale má negatívny dopad aj na estetiku mesta. Práve na hraničných priestoroch môžeme pozorovať markantný kontrast medzi tradičným kompaktným mestom a voľnou zástavbou.

Na základe zhodnotenia výsledkov výskumu, môžeme konštatovať, že nástroje pre usmernenie hraničných území, ich funkčnej náplne, hmotovej skladby, využitia, materiálového ako aj technického riešenia sú ukotvené v legislatíve. Dotýkajú sa najmä dvoch strategických dokumentov a to:

Zásady ochrany, obnovy a prezentácie pamiatkovej zóny - vyjadrujú sa len k priestorom územne vymedzeným za pamiatkovú štruktúru. Dosah za hranice pamiatkovej zóny nemajú, preto možné riešenia sú nasledovné:

- Vymedzenie územného rozsahu pamiatkovej zóny - častým javom je vedenie pamiatkovej zóny osou komunikácie, kde buď dochádza v prípade, že charakter ulice je jednotný avšak chránená je len jedna časť, alebo nastáva výrazný kontrast medzi chránenou a nechránenou štruktúrou. V prvom prípade je otáznou prehodnotenie územného vymedzenia MPZ tak aby zahŕňoval ulicu ako základnú urbanistickú jednotku ako celok.
- Vymedzenie ochranného pásma PZ - Otvára možnosti pre pamiatkarsku prax, regulovať hmotovo-výškové proporcie zástavby hraničných štruktúr.
- Stupne regulácie - možnosť prehodnotenia miery regulácie formou sektorov s diferencovanou ochranou.

Územný plán - má možnosť regulovať a usmerňovať aj hraničné priestory pamiatkových zón, často krát sa však odvoláva iba na *Zásady ochrany* bez ďalšej doplnujúcej regulácie, ktorá by bola v týchto priestoroch žiaduca minimálne vo forme odporúčania. Na Slovensku neexistuje jednotná metodika pre spracovanie územných plánov, preto dochádza k rôznym prístupom regulácie a riešenia problematických území. Pozitívne prípady komplexnej regulácie sú preto ojedinelé a úzko späté s vôľou samosprávy a vizionárskym prístupom spracovateľa územného plánu.

Nonexistencia komplexného a metodicky usmerneného spracovania územných plánov na Slovensku je v dnešnej dobe suplovaná čiastkovými dokumentmi ako napr.

generel cyklodopravy, koncepcie verejnej zelene a verejných priestorov, mobiliáru a pod. Dlhodobou plánovaná a stále nerealizovaná novela stavebného zákona by mala priniesť zlepšenie a zjednotenie prístupu k spracovaniu koncepcnej územnoplánovacej dokumentácii. Na rozdiel od Českej republiky kde nový zákon vstúpil do platnosti v roku 2007, čím sú v oblasti regulácie sídelných štruktúr popredu voči našej legislatíve.

Literatúra

- DVOŘÁK, V. (1985). Výtvarný obraz mesta. In *Metodika pruskumu historických měst socialistických států z hlediska památkové péče*. Praha: SÚPPOP
- HRŮZA, J. (2011). *Stavitelé měst*. Praha: Agora
- JEHLÍK, J. (2013). *Obec a sídlo. O krajině, urbanismu a architektuře*. Praha: Ausdruck Books.
- KISSFAZEKAS, K. (2017). *Premeny mestských centier v ére štátneho socializmu - procesy a paradigmy v urbanistickom navrhovaní*. In: *Architektúra & Urbanizmus*, LI, 1-2, s16-29
- KUČA, K., KUČOVÁ, V. (2015). *Metodika identifikace a klasifikace území s urbanistickými hodnotami*. Praha: Národní památkový ústav.
- LOVRA, E. (2018). *Urbánna typológia v Rakúsko-Uhorskej monarchii 1867-1918 s osobitným dôrazom na uhorské mestá*. In: *Architektúra & Urbanizmus*, LII, 1-2, s36-53
- NAVICKIENĖ, E. (2006). *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis* (New Architecture in a Historic Environment: Experience of Design Practice). Vilnius: Technika
- OECD (2012). *Compact City Policies: A Comparative Assessment*, OECD Green Growth Studies, OECD Publishing. Dostupné online z: <http://d.doi.org/10.1787/9789264167865-en>
- PRAHA (2014). Územní plán hlavního města Prahy. Hlavný riešiteľ doc. Ing. arch. Roman Koucký. Praha: Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy
- ČSSR (1987). Zákon SNR 27/87 Zb. o pamiatkovej starostlivosti
- SR (2002). Zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov, In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*.

Článok byl podporený z grantov Projekt mladého výzkumníka STU 2018

Informace o autorkách

Ing. arch. Andrea Šeligová, Ing. arch. Lívia Šišláková
Fakulta architektury STU, Bratislava
andy.lackova@gmail.com, livia.sislakova@gmail.com